

ÉRMÉSZETI KÖZLEMÉNYEK.

OLVASTA DECEMBER 14-KÉN 1864.

Finály Henrik

MUZ. EGY. ÉREMTÁRNOK.

I.

E szó „érmészet“ a valódi történelembuvár szájában egészen más valamit jelent, mint a mit közönségesen vele jelölnek. Azokból a kisebb nagyobb ércdarabkákból tudniillik, a melyeket egyik vagy másik hatalom a maga bélyege által pénzzé, azaz a közforgalomban kézzől kézre vándorló tárgyak értékének általános mértékévé tett, a történelembuvár sokféle következtetést kíván vonni a maga céljaira, sok adatot akar rólok leolvasni, és ez adatok közt természetesen legkevésbé becseseknek tartja azokat, a melyeket egyebünnen kevesebb fáradsággal és könnyebben tud magának megszerezni; azokat tudniillik, a melyeket akárki is, a ki olvasni tud, akármely arra való pénzről rögtön le is tud olvasni: értem azokat a korszámlálási adatokat, a melyek megmondják, hogy ez vagy amaz országban bizonyos korban ki volt az uralkodó. A valósággal becses történelmi adatok, a melyeket a pénzek nyujtanak, egészen másfélék. Csak mintegy mutatványul emlitem, hogy például egy bizonyos időben bizonyos országban forgalomban volt legkisebb pénz mekkorasága igen fontos felvilágosítást adhat a társadalmi élet akkori viszonyaira nézve, annál a szoros kapcsolatnál fogva, a melyben van vele a legközönségesebb és mindennapi szükségek, teszem az élelmi szerek, ára. Az a körülmény, hogy bizonyos időben valamely országban a forgalomban levő pénz tetemesebb része belértékes-e vagy pedig olyan, a melynek csak a verető kormány tekintélye és hitele kölesönöz egy mulékony becsét, nem csak az ország és a benne lakó nemzet vagyoni állapotáról, hanem politikai történelméről is tesz tanúságot. Ugy hogy például, a ki a magyar nemzet történelmét nem tudná is, de meglátná egy pénzgyűjteményben

egy más mellett II. Rákóczy Ferencz ezüst forintjait és réz húszasait vagy tizeseit, ha a „Pro Libertate“ felirat nem is volna, mégis rögtön forradalmi, vagy legalább is háborus nehéz időkre következtetne. A ki látja, hogy Erdélyben mily nagy mennyiségben fordulnak elé III. Zsigmond lengyel király pénzei, ebből magából is meg tudná mondani, hogy a XVI-dik évszázban nagy és élénk forgalomnak kellett lenni a két ország közt. És így tovább számos dolgot olvas ki a történelembuvár egy pénzgyűjteményből, a melyekről nem is álmodik az a közönséges értelemben vett numismatikus, a ki azt a gyűjteményt sok fáradsággal és néha még több költséggel egybeszerezte.

A közönséges értelemben vett érmész ezért egészen más szempontból tekint a pénzeket, mint a történelembuvár.. Nézzünk végig az érmészeteki könyveknek azon a során, a mely feladatul tűzte ki magának az érmek és pénzek külsőképpen való ismertetését, és meglátjuk, hogy bizonyos pénzek az R betű, a ritkaság jele, egyszeri vagy ismételt utána tétele által ki vannak tüntetve. Ez az R betű a közönséges érmész előtt nagyon sokat nyom, annyira, hogy szenvedélye fokozatához képest egy 2 vagy 3 R-rel jelölt oly pénzeckéért, a melynek belbecse alig egynéhány krajczár, tudományos becese pedig éppen nincs, 30 sőt 50 frtot is kész adni, azt hiven, hogy ki tudja mily kincs birtokába jut; pedig sokszor az egész ritkaság abból áll, hogy a körirat szavai közt pontok helyett kereszttek vannak, vagy például egy betű fonákul áll, vagy egy betű kimaradt. A ritka pénznek lehet ugyan tudományos becese is ritka voltánál fogva, a mennyiben tudniillik egy gyűjteményi sorozat kiegészítésére szükséges, és ez eset rendesen akkor áll

elé, mikor valamely pénz azért ritka, mivel a verető uralkodó csak rövid ideig uralkodván, igen keveset veretett belőle, vagy pedig valamely nevezetes okból a kiadott pénzeket ismét beszédette és összeolvasztatta. Az első esetre példák I. Mária magyar királyné, Báthori András, Brandenburgi Katalin, Bethlen István, Rhédey Ferencz erdélyi fejedelmek pénzei, az utolsóra az I. Leopold alatt Szilézia számára veretett garasok, a melyeken a sas alatt F I K betűk állanak, és a melyeket a kormány azért váltott be és olvasztatott egybe, mivel igen finom ezüstből voltak, és az orosz platina pénzek, a melyeket az orosz kormány azért vont ki a forgalomból, mivel veretésök igen sokba került. Az ilyeket a tudományos czélból alapított gyűjtemények is kénytelenek, ha áldozattal is, megszerezni, noha tudományos becsök csak annyi, mint a nem ritkáké. De általában véve nem a kevés szaktudós, hanem a számos dilettans határozza meg a gyűjteménybe való tárgyak árát, és így legalább e tekintetben, a közönséges értelemben vett érmészek tekintélye dönt.

Azonban nem kell azt hinni, hogy ezek az urak nem tesznek nagy szolgálatot a tudománynak. Sőt már csak arra is, hogy valaki ily nem tudományos gyűjtőnek beállhasson, nem csekély tudományra van szüksége. E tudomány ugyan is kiterjed a létező veretek teljes ismeretére, tudására azoknak az ismertető jeleknek, a melyekről az igazi régi pénzt a csalárdul utánzótól vagy éppen koholtól meg lehet különböztetni, végtére időszámlálási és történelmi széles ismeret szükséges, mert a veretből meg kell tudni határozni, hogy egy bizonyos pénz, melyik időből és melyik országból való. Ez utóbbi meghatározás számos esetben roppant nehézséggel jár, még akkor is, ha az embernek jól felszerelt és teljes érmészeti könyvtár áll rendelkezésére; legtöbb nehézséggel jár akkor, ha az embernek ugynevezett néma pénzzel van dolga.

Általában véve tudniillik felosztjuk a pénzeket beszélő és néma pénzekre. Beszélőknek mondjuk azokat, a melyeken vagy irás van, a melyből ki lehet olvasni, hogy ő, t. i. a pénz hová való és körülbelől mikori; vagy pedig ugynevezett beszélő jelvény, azaz olyan, a mely mivoltával rögtön elárulja a pénz hazáját. A közép- és ujkorban az ily jelvények a czimerek, és így czimertani ismeretek nélkül bajos akár kinek is érmek meghatározásához fogni. De a czimerek használata koránt sem oly új, mint a hogy némelyek hiszik; sőt már a legrégebbi őskorban találunk czimerekre, mert mihelyt valamely jelvény állandóan jelentkezik, mint valamely város, vagy tartomány, vagy nép nevének helyettese, e jelvényt bizvást czimernek mondhatjuk, és ily értelemben kétségen kívül például a bagoly Athenae, az orosz lányfő Miletus, a tengeri ló Lampsacus, a lófő Panormus, a hajó eleje Róma, a delphinon lovagló ifju Tarentum stb. czimerei. Éppen ugy Rómában a futó eb az Antestiusok, az elefánt a Metellusok nemzetségeinek czimerei, és kü-

lönösen érdekesek itt az oly jellemző czimerek, mint például a tengeri foka mint Phokaea, a tekenős béka mint Aegina szigete, a rózsa mint Rhodos czimere és más hasonló. Az ilyenek hamar igazítanak utba, legalább annyiban, hogy mindjárt következtetést engednek a meghatározandó pénz hazájára; ámde már ezek is sokszor tévutra vezetnek. Így például tudva levő dolog, hogy Corinthusnak czimere a felrepülő Pegasus; ugyde nagyon csalódnék, a ki az e czimert mutató pénzeket rögtön Corinthusiaknak venné, mert itt az a sajátságos körülmény áll be, hogy a Corinthusból kiindult telepek is az anyavároshoz való ragaszkodásból megtartották ugyanazt a czimert, sőt nem csak a czimert, hanem a pénz egész veretét, és ennek következtében léteznek a gyűjteményekben oly pénzek, a melyek iránt az érmészek még nincsenek tisztában, hogy vajjon Corinthus vagy pedig Syracuse, vagy Amphiloichium az igazi hazájok, sőt egy aránylag meglehetősen ifju római köztársasági denáron, a melyet Róma építése után 665 és 670 között Q. Titius pénzverő mester veretett, ismét megjelenik a felrepülő Pegasus, és itt bizonyosan már nem mint Corinthus czimere.

Néma pénzeknek mondjuk az olyanokat, a melyeken sem irás sem oly beszélő jelvény nincsen, hogy arról meg lehetne ismerni a pénz hazáját. Az ily pénzek meghatározásában segítségül hívja az érmész a művészet és az emberi mivelődés történelmét, és abból kiindulva igyekszik hozzávetni a pénz hazájához és korához; ámde itt sokszor fordul elé az az eset, hogy a legélesebb szem és a legmélyebb tudomány is hasztalanul és sikertelenül fáradozik, és a végén kénytelen azon megnyugodni, hogy a mit nem lehet tudni, azt nem lehet tudni. Így például a mi muzeumunk is birtokában van egy a Somosköi várban talált kis aranypénznek, a mely egyik domboru oldalán egy kezét kinyújtott ujjakkal és egy kis golyót, a másik öblös oldalán egy sugárzó félholdat mutat, és a melynek durva kivitele elég bizonyosságot tesz arról, hogy ez a pénz se nem római, se nem görög, de hogy miféle, azt a tudósok oly kevéssé tudják, hogy a tudományos érmészet se nevezi maig is másnak, mint a minek a nép hiedelme keresztelte volt, t. i. szivárványcsészének (Regenbogen-schüsselchen). Ugyanis a hol pénzek vagy más régiségek hajdan egyenként elhullatva most szórványosan fordulnak elő, gyakran megtörténik, hogy záporosó mossa ki e tárgyakat a föld felszínére, és így eső után szokták megtalálni, a miből a középkorban a népnél az a hiedelem származott, hogy ezek a pénzek a szivárványból hullanak le. Hasonló esetben vagyunk azokkal a barbar ezüst pénzekkel, a melyek II. Filep macedoniai király ezüst staterei mintájára, de a barbarosodás oly különböző fokán vannak verve, hogy a mig egyfelől a legjobban utánzottakat az eredeti Philippeusoktól alig lehet megkülönböztetni, másfelől erős képzelődés kell, hogy az ember a legbarbarabbokon a Jupiter fejét és a lovas embert felis-

merje. E pénzek nagy mennyiségben fordulnak elő csaknem egész Európában, és így még a lelőhely se igazíthat utba.

Még nagyobb zavar áll elé a középkorban, még pedig nem rögtön az u. n. népvándorlás után hanem később a 9-dik száz vége felé és tart egészen a 15-dik száz közepe tájáig. Ebbe a korba esik az a közöny minden művészet iránt, a mely a római cultura utolsó maradványait is megsemmisíté és utána az a vajudás, a mely a már türhetlenné vált barbárságból kibontakozni igyekszik; ebbe a korszakba esik a törökök megtelepedése a szétrombolt byzanci császárság romjain, esnek a keresztes hadjáratok és a nagy tatárjárás, a melylyel a kelet mintegy visszatorolta a nyugatnak a keresztes hadak pusztításait. Ebben a korban oly kevés leleményesség mutatkozik az európai nemzetek pénzein, hogy a mit egyik nemzet vagy kormány megkezdett, azt a többiek jól roszul utánozzák. Egy pár kereszt, körülötte egynéhány pont vagy vonás, ennyiből áll az akkori pénzek nagy részének egész verete, és ha mutatkozik is betű, az oly idétlen és idomtalan, hogy elolvasása csaknem ráfogással határos.

Ha különösen az Árpád-házi magyar királyok pénzeit tekintjük, a melyeknek keletkezése egészen ebbe a korba esik, a pénzek külalakját illetőleg egynéhány nevezetes phasist vehetünk észre. Körülbelül 1000-ben vagy nem sokkal később megkezdte szent István a pénzveretést. Pénzeinek verete nagyon egyszerű, innen is tul is kereszt, és ennek ágai közt vonások vagy ékalakok, meglehetősen barbar körirat, a melyet némely példányon egyes betűk vagy az egész körirat fonák állása még durvábbá teszen. Ez az alak és veret lényegtelen eltérésekkel megmarad egészen Salamonig. Salamon alatt kezdődik az első kísérlet arcz, sőt mellkép veretésére, de I. Géza ezt ismét elhagyja és szent László alatt még két hasonló bélyeget kapunk ugyan egy-egy arczkép-kísérlettel, de a haladás más irányt is vesz és az egyszerű kereszt helyébe 6—8 különös kereket vagy egymás mellé állított 3 többé kevésbé cifrázott keresztet állít, és a hol az egyszerű keresttel megmaradt, ennek ágai közzé az ékek helyébe apróbb keresztet tesz. De a köriratok, bármi idétlenek is néha az egyes betűk formái, ez ideig még mind tökélyesek és tisztán olvashatók. Kálmán alatt fordulnak elő a legelső pénzek, a melyeken a körirat betűi elébb kapcsolat nélkül való és semmit se jelentő szétszórt egyes vonásokká fajulnak, majd merőben elmaradnak, a veretet alkotó keresztet, pontok, körívek és vonások pedig igen változatos csoportozatokban mutatkoznak. Még II. István és vak Béla úgy mint Kálmán is a köriratos pénzeket megtartják a szent László alatt divatba jött veretidomokat és csak a néma pénzeket térnek át más idomokra, de már II. Géza a köriratos pénzeket is ujszerű idomokat kezd használni, az arczkép merőben eltűnik, helyébe III. István alatt betűk is vegyülnek a veret ido-

mai közzé, míg II. László alatt ismét előáll az arczkép, és III. Béla lemezpénzein már igen csinos metszetű alakok, egyen éppen a király egész alakban, koronával fején, lóháton, felemelt jobbán egy madarat (solymot?) tartván meglehetősen rajzzal tisztán látható; de éppen e legesinosabb pénzén III. Bélának, valamint egynéhány hasonlóan egy betű irás sines. Imre alatt visszatérnek ismét a III. István idejében divatozó veretek, de egyszersmind előfordulnak legelőbb a magyar pénzverésben korszakot jelelő slavoniai pénzek.

Igen valószínű, hogy a slavoniai bánok megnyervén az engedélyt, hogy Zágrábban a király nevére külön pénzt veressenek a bánóság számára, a velencei felsőbbség alatt álló szomszéd Dalmatiából vagy tán éppen magából Velenczéből hoztak magoknak pénzverőmestereket és bélyegmetszőket; mert a banalis pénzen egyszerre oly szépen kidolgozott emberi és állati alakok, oly csinos tisztá betűk állanak elő, hogy a lassankénti eléhaladás merő hiányát másként nem is lehet következtetni, mint abból, hogy külföldi művészeket hoztak az országba, a kiknek munkája oly világosan különbözik egyfelől a byzanci pénzek elparasztosodott vereteitől, másfelől az akkori német és francia technicailag mint művészetileg egyaránt még tökéletlen pénzeitől, hogy másunnét, mint a kincses Velenczéből nem is lehet őket származtatni. Azonkívül Kálmánnak Dalmatiára irányzott tervein kezdve oly sokszoros érintkezésben volt Magyarország Velenczével részint háboruban, részint békében, hogy velencei művészek behívása legtermészetesebb volt; végre az a körülmény, hogy nem csak a velencei pénz Magyarországon, hanem megfordítva, a magyar pénz Velenczében is csakhamar e korszak után közönséges forgalomban volt, a mellett szól, hogy a behívott művészek velenceiek voltak.

II. Endre alatt meg is látszik az új művészet befolyása a magyar pénzekre, habár még nem oly bévégzett tökélyben, de igen csinos rajzzal és meglehetősen tiszta kivitellel megjelennek a magyar pénzekre arcz-, mellképek, sőt egész alakok, templomok, tornyok, várak, szabályszerű czimertáblák, természetes és mesés állatok, némelykor czimertani modorban, sőt csoportozatok is. A kivitel tökélyben mind halad előre, és egy félbeszakasztást kivéve, — a melyet a IV. Bélának tulajdonított és kétségen kívül byzanci befolyás alatt keletkezett rézpénzek és az ezekkel vegyült és valószínűen egykoru ügyetlen barbar utánzásai az Abaszi kalifák rézpénzeinek (a melyek még eddig semmiképp sincsenek megfejtve) okoznak az érmek sorozatában, — III. Endre alatt folytonos haladással eléri legnagyobb tökélyét.

Mint különösen feltűnő jelenségeket a magyar pénzekre fel kell említenem:

a) a stylizált liliomot, a mely Imre alatt csak a slavoniai, de utódai alatt már a magyar pénze-

ken is különböző kapcsolatban előfordul. Ez a lilium, az anjoui házból való királyaink alatt mint királyi ház családi czimere diszlett a magyar pénzek, holott az előbbi királyok alatt hihetőleg a boldogságos szűz tiszteletére vonatkozó jelvény volt. Annak kezében látjuk a IV. Béla-féle rézpénzek hátlapján, és aligha a Bourbon ház czimerében is nincs az a jelentése.

b) A két állatból álló részarányos csoportozat a mely IV. Béla alatt legelőbb mint kétfejű sas felső része jelen meg; V. István alatt nagyon gyakori s majd madaraktól, majd négylábuaktól alakul, a későbbi királyok alatt már gyéribben fordul elő, utoljára Otto király denárján egy pár sas alakjában. V. István korában e páros csoportot egy-néhány pénzen egy betű kíséri, a melyet Rupp fékvő Z-hez hasonló N betűnek mond, de a mely nem egyéb, mint a héber alphabetum első betűje (N-aleph). Mit keres e héber betű a magyar pénzen, azt nagyon bajos megmondani, hanemha arra vonatkozhatik, hogy ez időtájtban tán valamelyik pénzverde zsidó kézben volt, és a héber betű ennek a pénzveredének a jele.

E csoportozat említése egy kis ezüst éremre vezet, a melyet a folyó év nyarán Radnánál a régi bányákból kivetett bányaronsolékok közt találtak és a melynek közlését fáradhatatlan szorgalmu és buzgóságu régiségbuvárunk Torma Károly ur barátságának köszönöm. E fájdalom, csak eszoka kis pénz a némák közzé tartozik, fölőlapján mutatja egy királynak szembefordult koronás mellképét derékig, a mely jobbában egy egyenes kardot, baljába hosszú nyelvű keresztet (királyi pálcát?) tart, a korona mellett jobbról balról egy-egy kis gömb látszik. Hátlapján egy pár négylábu állat mutatkozik, hátsó féllábon állva és egymással szembe fordulva három lábokat összefogják, fejük felett egy kis gömb, balról az egyik állat háta megett egy kis karika, a melynek jobbról hihetően a pénzecske letöredezett részén egy hasonló karika megfelelt. Feltűnő, hogy e két állat nem egynemű, mert a balfelől levőnek feje

és farka rókát vagy farkast mutat, holott a jobb felől levőnek tisztán látszó feje inkább ebhez látszik illeni. Hü rajzát ime van szerencsém bemutatni.

Hogy e kis pénz magyar, ahhoz kétség nem férhet, mert alakja, nagysága, a veret stylusa, az ezüst minősége és végre a lelőhely is egyaránt magyar volta mellett tanuskodnak; csak az a kérdés, melyik korból való? Schönwizner, Rupp és a rendelkezésemre álló más könyvek e pénzt nem írják le, tehát nem ismerték, s általában tudtommal e pénz még sehol sincs ismertetve, ha nincs meg talán a Weszerle tábláin, a melyeket még soha se láttam. A fennebb elmondottak szerint bizvást V. István korára teszem, mint a hová a legnagyobb valószínűség utasítja.

Köztudomásu dolog, hogy a magyar királyok abban a korban minden esztendőben változtatták a pénzt, úgy, hogy a forgalomban levőt beváltották és újat adtak ki helyébe, a melynek forgására ismét bizonyos határidőt tűztek ki. Némelyek azt állítják, hogy e gyakori változtatása a pénznek azért történt, hogy annál többszörösebben folyjon a királyi kincstárba a pénzveretésből eredő haszon, és lehet is, hogy ennek is volt valami befolyása, de sokkal inkább hiszem, hogy e rendszabály a pénz-utánzóknak ellen volt kigondolva. Elég az hozzá, hogy az oly pénz, a mely egyszer a beváltás alá esett, többé az országban nem foroghatott, a miből az előttem levő pénzre nézve azt a nevezetes következtetést vonom, hogy akkor került a mostani lelőhelyére, a mikor még forgalmi pénz volt, tehát V. István király uralkodása alatt, és így oda mutat, hogy a radnai bányák V. István alatt, azaz 1270 és 1272 közt, mivelés alatt voltak: oly adat, a melynek talán valamely történetbuvárunk valami hasznát veheti.

Egyébaránt ígéretet bírok, hogy e kis pénz muzeumunk éremgyűjteményébe bé fog jöni.